

ЩО БУДУВАВ МАЗЕПА: РОСІЙСЬКУ ІМПЕРІЮ ЧИ УКРАЇНУ? (Роздуми над українським перекладом книги про Мазепу)

Два роки тому вийшла друком монографія петербурзької дослідниці Тетяни Таїрової-Яковлевої «*Иван Мазепа и Российская империя. История «предательства»*». Книжка відразу ж опинилася в центрі уваги не тільки наукових кіл, але й широкого громадського загалу. Як у Росії, так і в Україні.

Згодом в рамках проекту Санкт-Петербурзького державного університету за участю провідних російських учених відбулося обговорення цієї праці. Україну в дискусії представляв доктор історичних наук Т. В. Чухліб. В Україні з рецензіями виступили провідні науковці. І ось перевидання монографії українською мовою: Таїрова-Яковлева Т. «*Іван Мазепа і Російська імперія. Історія «зради»*». Київ, 2013. – 403 с. Які ж зміни відбулися в новому виданні?

Позбуваючись міфів

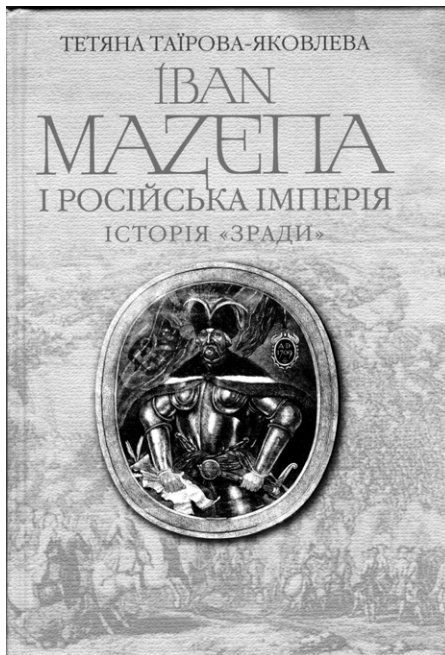
Найбільшої критики в процесі обговорення в Петербурзькому університеті зазнав вступ до книги «Відмовляючись від міфології». При цьому перед вів такий собі «незалежний дослідник» з Києва Олександр Каревін. Озброївшись мікроскопом, цей добродій зосередив свою увагу, головним чином, на друкарських помилках. На місці доктора історичних наук, професора Таїрової-Яковлевої, я би просто подякував невтомному шукачеві «очепаток» за сумлінну коректорську працю й зосередив би свою головну увагу на справді принципових і слушних зауваженнях науковців. На жаль, Тетяна Геннадіївна вступила в полеміку з явним дилетантом, присвятивши їй третину своїх відповідей на зауваження колег.

Головну свою увагу незалежний від історичної науки «дослідник» зосередив на епізоді, пов'язаному з покаранням молодого Мазепи ревнивим чоловіком за перелюб зі своєю дружиною. У відповідь на твердження п. Таїрової-Яковлевої, що «не існує жодного джерела, крім літературного твору (т. зв. «пам'ятника») А. Пасека, який особисто ненавидів Мазепу, що підтверджувало би роман Мазепи з Фальбовською і про «коня», доскіпливий критик відразу ж помітив неправильне написання ініціалу автора того твору, котрого звали Яном. А потім, «взявши бика за роги», безапеляційно заявив, що й інші «серйозні історичні джерела» підтверджують ту вкрай прикру для майбутнього гетьмана подію. І добиває «бідолашну» петербурзьку дослідницю тим фактом, що мемуари Пасека були надруковані лише в ХІХ столітті¹. Так, справді, їх було опубліковано з 1821 по 1835 рік; повністю – не раніше як у 1843-ому. Та засів за свої спогади Пасек у 1680-і роки, коли Мазепа ще не був гетьманом², але вже був помітною персоною на європейському політичному небосхилі.

Обіймаючи певну посаду при польському королівському дворі, Пасек просто не міг не ділитися з колегами своїми спогадами. Треба зазначити, що тоді, як і в усі часи, найпотужнішою світовою агенцією новин була славнозвісна ОБС (одна баба сказала). Кому, що і як казала та баба, невідомо, але з часом у байці Пасека з'явилися нові подробиці. Зокрема, спочатку незвучного коханця вимазали липкою рідиною та обсыпали пір'ям, про що не писав Пасек. Згодом було конкретизовано, що липкою

рідиною був мед. Нарешті, наступний ретранслятор замінив мед на смолу. Крім того, існувала ще одна можливість для наступників Пасека отримати скандальну інформацію – ознайомитися з рукописом. І в цій гіпотезі теж немає нічого дивного, адже друкованої продукції у тогочасній Європі було обмаль. Достатньо згадати, наприклад, що задовго до того, як у 1846 році побачила світ знаменита «Історія русів», її у списках читали корифеї інтелектуальної еліти Російської імперії – Пушкін, Гоголь, Шевченко...

На жаль, сперечаючись навколо цього епізоду, ані авторка монографії, ані її суворий критик не згадали доволі відомої статті визначного київського історика Івана Каманіна «Мазепа и его «прекрасная Елена», що була надрукована у часописі «Киевская старина» 1886 року. Іван Михайлович натрапив на документ Київського центрального архіву, в якому висвітлювався судовий процес, що відбувався в 70-х роках XVII ст. у

варшавській римо-католицькій консисторії. Такий собі володимирський земський суддя Ян Загоровський виступав з позовом проти своєї дружини Єлени з приводу її невірності й багаторазових спроб убити його. Тут на сцені серед інших коханців зрадливої дружини з'являється і наш герой. І не просто з'являється, а нібито пропонує своїй коханці влаштувати засідку на старого чоловіка. Про подальші стосунки між Мазепою і Загоровським не відомо нічого. Але Каманін припускає, що саме ця історія лягла в основу легенди Пасека.

Розібравши у деталях плітку Пасека й суперечності в її численних інтерпретаціях, український учений дійшов дуже логічних висновків. «Якщо розглядати переданий у такий спосіб факт лише по суті й у співставленні з відомими даними про особистість Мазепи і в дусі того віку, то він уявляється цілком імовірним і природним; та якщо звернутися до деталей оповідання і прикласти до них звичайні правила історичної

критики, факт втрачає будь-яку достовірність. Мазепа був молодим, вродливим, освіченим, спритним, красномовним, у додаток користувався близькістю до двору, довірою і прихильністю короля; тому немає нічого несприродного в тому, що він користувався великим успіхом серед дамського товариства...»³, – писав Каманін. А й насправді. Мазепа був неодружений, не був ченцем, його сексуальна орієнтація не викликає жодних сумнівів щодо своєї традиційності. Більше того, він служив при польському королівському дворі, який суперничав у царині амурних пригод з блискучим французьким двором Людовіка XIV. Якщо б легінь Мазепа не приділяв належної уваги прекрасній статі, він виглядав би принаймні «білою вороною». Інша справа, що одного разу йому могло не поталанити, й він змушений був ретируватися з амурного фронту без деяких предметів туалету. Це вже потім фантазія пліткарів позбавила його решти одягу, обмазала медом і смолою, виваляла в пір'ї та змусила проскати серед вовків пів-Європи. Та це зовсім не означає, що з цього приводу з нього треба робити розпусника й морального виродка. Якби то був єдиний гріх у багатому на події та дії житті Івана Степановича Мазепи-Колединського!

Наштовхнувшись на таке гаряче, радше – гарячкове обговорення вступу до своєї книги, Тетяна Таїрова-Яковлева в українському виданні просто зняла той вступ. Таким робом, були видалені найбільш спірні моменти. «В цьому варіанті мені вдалося уникнути різко полемічного тону... я більше підійшла до академічного тону», – пояснювала цю зміну авторка на презентації українського варіанту монографії в

київській книгарні. Отже, більшість міфів просто зникла. Та все ж і в обрізаному вступі залишився один з них.

Йдеться про твердження, що Мазепа «без докорів сумління керувався всіма настановами Макіавеллі»⁴. Варто сказати, що у своїй чудовій біографії Мазепа, яка вийшла друком у 2007 році в знаменитій серії ЖЗЛ, Т. Г. Таїрова-Яковлева присвятила цій проблемі цілу главу – «Учень Макіавеллі»⁵. Треба зазначити, що і наш авторитетний український учений Валерій Шевчук теж піддався цьому міфу і в своєму ґрунтовному дослідженні «Просвічений володар» помістив відповідний розділ – «Іван Мазепа – політик-макіавеліст»⁶.

Так, блискуче освічений Мазепа, безумовно, добре знав настільну книгу всіх правителів того часу – твір Макіавеллі «Государ». Та все ж не це послугувало приводом для сучасників прозвати його «Махієвелем і хитрим лисом».

Кількарічна служба «покойовим» у короля Яна Казимира дозволила Мазепі на власні очі побачити вади польської станово-представницької монархії. Він був безпосереднім свідком того, як обмеження королівської влади руйнує всю політичну систему країни. «З часів першого Вази (1587 р. – **О. Д.**) дворянство виявляло повну недовіру до престолу, майже марновірний страх перед *absolutum dominium* (абсолютною владою. – **О. Д.**), перед посиленням значення короля, до чого неминуче повинна була привести успішна зовнішня політика; усякій спробі реформ воно протиставляло опудало «Макіавеллі» та «Каллімаха»⁷ (тобто прихильників посилення королівської влади)», – зазначав відомий польський славіст Александр Брюкнер⁸.

Пригадаймо, що першим Мазепу «Махієвелем і хитрим лисом» назвав Самійло Величко у своєму літопису. З огляду на те, що літописець був високоосвіченою людиною, добре обізнаною зі звичаями польської шляхти й двору, не викликає жодних сумнівів, який саме сенс він укладав у цей термін. Відзначимо також, що Величко назвав Мазепу «Махієвелем», описуючи конфлікт 1692 р. між гетьманом і тодішнім генеральним писарем Василем Кочубеєм, який не полишав мрій про гетьманську булаву й очолював опозиційний до Мазепа блок старшини. Отже, захищаючи свого «доброго пана», на службі якого він перебував, – Кочубея, літописець застосовує щодо Мазепа «опудало Макіавеллі», небезпідставно натякаючи на прагнення гетьмана до необмеженої влади. І це прагнення було багато в чому зумовлено досвідом польської монархії. Наближений до Яна Казимира Мазепа просто не міг не знати його пророчого попередження Сейму після абдикації в 1668 р. відносно того, що Польща впаде жертвою своїх жадібних сусідів, якщо не реформує свою систему⁹.

Так, у планах Мазепа справді було перетворити Україну на спадкову монархію. Спочатку він хотів передати булаву своєму небожу Івану Обидовському, а після його загибелі – іншому племіннику – Андрію Войнаровському. Мазепа зовсім не був оригінальним у своїх задумах. Ще Богдан Хмельницький наполіг на тому, щоб після його смерті гетьманом став його молодший син Юрась. Потім Іван Самойлович хотів передати владу своїм синам – Семену, а згодом Якову. Отже, Мазепа отримав прізвисько «Махієвеля» не тому, що виконував усі установи флорентійського політичного мислителя, а тому, що виконував головну з них – зміцнення державної влади.

Враховуючи зауваження

Необхідно сказати, що п. Таїрова-Яковлева сумлінно попрацювала над зауваженнями й відреагувала на них, що відобразилось в українському виданні її монографії. Так, уже на першій сторінці вступу до українського видання вона посилається на дискусійну рецензію провідного українського мазепознавця, чернігівського дослідника Сергія Павленка, опубліковану в журналі «Сіверянський літопис»¹⁰. Суть концепції С. О. Павленка полягає в тому, що чи не з перших років свого гетьманства «І. Мазепа, демонструючи свою васальну вірнопідданість Москві, водночас шукав контактів з Польщею, Кримом для зміни на краще статусу Гетьманщини». Зокрема, був справжнім натхненником повстання Петрика (Петра Іваненка) 1692 року. На підтвердження своєї версії дослідник наводить зізнання писаря Петрика на допиті у боярина Бориса Шереметєва. Писар розповів про листи, з якими нібито «послал

ево от гетмана писарь Василий Кочубей в Крым к хану», і про зустрічі Петрика з ханом Селім Гіреєм у грудні 1692 року, на якій фігурували листи до старого хана від гетьмана й Кочубея. Тетяна Таїрова-Яковлева вважає ці докази недостатніми. «Спроби окремих істориків заявляти про антиросійську політику Мазепи в період до 1707 р. ґрунтуються на абсолютно недостовірних наративних джерелах. А в примітках додає: «По суті, є тільки зауваження С. Величка, що нібито Мазепа був причетний до повстання Петрика. Але, беручи до уваги особисту ворожнечу Величка й Мазепи, а також те, що він постраждав через справу В. Кочубея, ця заява надто суб'єктивна, щоб брати її на віру»¹¹.

Утім, є ще одне свідчення, а саме, що в 1693 р. Мазепа, «будучи в Глухове на об'їзді у полковника Стародубського у Михайла Миклашевського бил Кочубея і говорив йому брутто он писал листі с Петриком ево Гетманским именем»¹². Цей факт робить версію петербурзької вченої обґрунтованішою. Насправді, писар Петрика на допиті у російського боярина у власних інтересах міг «підставляти» і Мазепу, і Кочубея. І Б. Шереметев, з яким у Мазепи за твердженням Т. Таїрової-Яковлевої були приятельські стосунки, міг повідомити гетьмана про цю «підставу», на що останній і відреагував у присутності поважного свідка.

Ще одне вкрай важливе різночитання між рецензентом Павленком і авторкою Таїровою-Яковлевою стосується наміру Мазепи випросити пробачення у Петра I шляхом «здачі» у полон російському царю свого нового союзника – шведського короля Карла XII. Ця версія базується на листах російського канцлера Г. Головкина й миргородського полковника Д. Апостола до Мазепи у грудні 1708 р. у відповідь на пропозицію, буцімто зроблену гетьманом, про видачу Карла XII.

На слушне зауваження С. Павленка, що ці листи мали припис: «Писма, что писаны к Мазепе по измене ево фальшивые от канцлера», Т. Таїрова-Яковлева спробувала знайти контраргументи. Головний з них полягає в тому, що С. Павленко опрацьовував копії документів, котрі зберігаються в Києві, де відповідний запис було зроблено на останній сторінці, тоді як в оригінальних копіях, що зберігаються у Москві, «приписка зроблена у заголовку справи невідомою особою (підкреслення, найімовірніше, кінця XVIII – XIX ст.)». Ну то й що з цього? Навпаки, те, що київський копіювальник повторив запис про фальшування листів, а хтось невідомий у Москві ще й підкреслив цю інформацію, робить її тільки достовірнішою. Те, що Дмитро Миколайович Бантиш-Каменський, який уперше опублікував ці листи, проігнорував такий важливий і категоричний запис, Т. Таїрова-Яковлева пояснює так: «... коли М. (добродію Каверіне, ваш вихід! – в російському виданні ініціал правильний) Бантиш-Каменський робив опис справи, він цей запис не врахував, мабуть, вважаючи його недостовірним»¹³. Та це тільки припущення. Але можна зробити й інші припущення.

Уперше Д. Бантиш-Каменський опублікував ці сумнівні документи як додаток до першого видання до своєї знаменитої «Истории Малой России» у 1822 році. На них базувався такий абзац: «Миргородський Полковник Данііл Павлович Апостол перший відстав від зрадника... З Малоросійських справ, що зберігаються у Колезькому Архіві, видно: що Мазепа відправив Апостола зі словесною пропозицією видати Короля Шведського, який його спокусив, з найпершими Генералами в руки Його Величності, якщо Государ дарує йому прощення і поверне гетьманське достоїнство. Він сподівався через цю хитрість зупинити діяльність Російського Самодержця й сприяти в той час Королю Станіславу, який знаходився в Польщі, у приєднанні до шведів...»¹⁴. Цей абзац Д. Бантиш-Каменський без змін повторив ще у двох прижиттєвих виданнях «Истории Малой России» – 1830 і 1842 років; майже дослівно він його переповів і в книжці «Жизнь Мазепы» (1834 р.)¹⁵. Отже, як бачимо, Бантиш-Каменський чотири рази спирався на ці листи (випадково або свідомо не помічаючи приписки про фальшування), щоб підтвердити свою концепцію, що Мазепа не знав меж своїм хитрощам і підступам, аби «зупинити діяльність Російського Самодержця», тобто завдати шкоди Російській державі.

Базуючись на цих самих листах, Т. Таїрова-Яковлева, слідом за багатьма іншими російськими істориками, відстоює точку зору, що Мазепа й насправді запропонував

Петру I Карла XII в обмін на прощення й повернення до влади. «Те, що Мазепа міг зробити спробу примирення, цілком вписується в картину його політичних метань 1708 року. Це нормально для політика і дипломата, який шукає найкращий вихід. Адже ніхто не засуджує Петра за те, що він в обмін на англійську допомогу пропонував у кінці 1706 року герцогові Мальборо Київське князівство», – міркує петербурзька вчена¹⁶. СТОП! Тут хочеться поміркувати разом з нею. А чи спитала вона в Івана Степановича Мазепи, уродженця Київщини, його ставлення до цієї вікопомної пропозиції? Чи спитала вона про це українців, у тому числі й мене – корінного киянина? А як би вона сама поставилася, наприклад, до пропозиції Карла XII віддати в обмін на допомогу тому ж предку Вінстона Черчіля, скажімо, Петербург? Чи Сталіна самому серу Вінстону – її рідний Ленінград, ще й з областю на додачу під час Другої світової війни?

Т. Таїрова-Яковлева відкидає також іншу версію радянських і російських істориків. «Не можна стверджувати (як це робить В. О. Артамонов, повторюючи слова із замовленої Й. В. Сталіним роботи Є. В. Тарле), що це було затіяно «с единственной целью поймать в ловушку Мазепу», – пише історик¹⁷. І з цим не можна не погодитися.

Хоча б тому, що, намагаючись обґрунтувати свою версію про намір Мазепи повернутися до Петра I, дослідниця сама навела досі неопублікований документ, який дає ключ до розгадки всієї епопеї з фальшованими листами. Йдеться про оригінал листа Д. Апостола Г. Головінкі від 1 січня 1709 року «о посылке к Мазепе известного писем с Андреем Борисенком, и о возвратном его оттуда приезде и отправлении к князю Меншикову для донесения своей комиссии»¹⁸. При цьому Т. Таїрова-Яковлева категорично заявляє: оригінал листа Апостола «фальшивим» бути не міг. А він і не був. «Фальшивим» був... Андрій Борисенко! Сама ж петербурзька вчена не змогла знайти жодних слідів того таємничого гінця ані серед документів Малоросійського приказу, ані в похідній канцелярії Меншикова.

Що ж, спробуємо і ми пошукати Борисенка з нашого, українського боку. При цьому логічно буде припустити, що таку відповідальну місію досвідчений полковник міг доручити тільки людині з близького оточення, якщо не гетьмана, то самого себе, при умові, що Мазепа неодмінно повинен був знати емісара особисто. Що ж уважно передивляємося ґрунтовну монографію Сергія Павленка «Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники» (К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2004. – 602 с.). Ні, серед оточення гетьмана ніякого Борисенка немає. Ідемо далі. Серед старшини Миргородського полку тих часів зустрічаємо шишацького сотника Борисенка, але... Пилипа¹⁹. Спроби відшукати утаємниченого агента Апостола серед неурядової старшини Гетьманщини теж виявилися марними²⁰.

Звернімося, нарешті, ще до одного джерела – об'ємної та змістовної монографії «Мазепа» українського історика Богдана Кентржинського, який у роки Другої світової війни залишився у Швеції та ретельно обстежив тамешні архіви. «Джерела зовсім не підтверджують припущення, що Данило Апостол, а зразу ж після нього й полковник Гнат Галаган з відома Мазепи втекли, щоб провадити переговори з Петром I», – пише історик. І наголошує: «Ця темна справа скидається на російську спробу провокації»²¹.

Перед тим, як робити спробу реконструкції цієї провокації, зупинимось на висвітленні п. Таїровою-Яковлевою особистих стосунків між українським гетьманом і шведським королем. «Перша ж зустріч із Карлом призвела до конфлікту і показала, як важко Мазепі знаходити спільну мову із самовпевненим молодиком, що абсолютно не орієнтувався в ситуації у Східній Європі», – стверджує дослідниця й посилається на щоденник свідка тих подій – словацького протестантського священика Данієля Крмана²². Відкриваємо вказані сторінки. Ні про які непорозуміння між гетьманом і королем там не йдеться. Хіба що Д. Крман зазначає, що «Під час майже годинного обіду Королівська Величність не промовила ані слівця...»²³. Ну то й що, що за столом король мовчав? Він усе промовисто сказав за кілька хвилин перед тим, у своїй відповіді на промову Мазепи, в якій гетьман просив Карла XII прийняти його з військом під «захист від московської тиранії».

Про порозуміння короля з гетьманом переконливо свідчить документ, віднайдений нами нещодавно у шведських архівах. Йдеться про щоденник одного з вояків Карла XII – невідомого каролінця. При аналізі тексту документа доктор історичних наук, професор Володимир Дятлов (йому належить переклад пам'ятки) звернув увагу на те, що більшість записів зроблено в Королівській шведській головній штаб-квартирі. Отже, з великою часткою імовірності можемо припустити, що перед нами щоденник офіцера, який мав безпосереднє відношення до штабу Карла XII. Таким робом, джерело цілком заслуговує на довіру. Читаємо: «...29 жовтня (9 листопада), коли ще Його Кор. Вел. перебував біля Гірок, поруч з ним перебував гетьман Мазепа разом зі своїми генералами і найближчими службовцями... Його Кор. Вел. також перед його і своїм народом завірив про звільнення від ярма. Тим самим було дано відповідь, що його перебування у Його Кор. Вел. тим більше приємне, що він ще до цього завоював ім'я мужності і тим самим довіру і впевненість Його Кор. Вел... До того ж Його Кор. Вел. хоче не тільки взяти під захист його та усіх його мешканців, а й хоче домогтися також звільнити усіх тих, котрі добровільно підпорядкувалися йому, для того, щоб позбавитися ярма, котре пригнічувало їх до цього. Відтак Його Кор. Вел. мав надію, що вони тим самим з радістю і добровільно стали під його руку, з тим, щоб вони могли порадіти наступним вигодам і користі»²⁴. Після цього, як свідчать документальні шведські джерела, «Карл XII і його гість усамітнилися на розмову, що тривала до полудня»²⁵. Про що їм ще було розмовляти за обідом?

«Усі очевидці одностайні в тому, що шведський монарх «дуже приязно» прийняв гетьмана і його почет», – наголошує Богдан Кентржинський. І далі: «Седер'ельм (секретар королівської канцелярії. – О. Д.) підкреслює, що невдовзі Мазепу «знали й приязно стрічали при дворі», а «з Його Королівською Величністю він умів повести мову так, що його радо слухали»²⁶. Класик шведської історіографії Альфред Єнсен у своїй біографії гетьмана також відзначав «повагу та доброзичливість, з якими приймав Мазепу Карл XII»²⁷.

Намагаючись дискредитувати ідею шведсько-українського союзу, Т. Таїрова-Яковлева змальовує шведського короля чи не повним невігласом, «самовпевненим молодиком» (в російському оригіналі – «самоуверненим юнцом»). Так, у розмові з французьким дипломатом Жаном Балюзом, яка відбулася у 1704 році, «Про шведського короля [Мазепа] говорив із пошаною, але вважає його за занадто молодого»²⁸. Але відтоді минуло чотири роки. І які чотири роки! За цей час Карл одержав низку блискучих перемог, вивів зі складу антишведської коаліції Августа II Сильного, позбавивши того польської корони. На момент особистого знайомства з Мазепою Карлу XII виповнилося 26 років, і цього загартованого та досвідченого воїна принаймні некоректно називати «самовпевненим молодиком».

Що ж стосується необізнаності шведського короля у справах Східної Європи й України зокрема, то й це твердження важко назвати коректним. Адже одним із улюблених предметів юного Карла XII була географія. Та більш за все він захоплювався воєнною історією. «Історія воєн і життєписи великих полководців були його настільними книгами», – цілком слушно зауважує петербурзький дослідник В'ячеслав Красиков²⁹. І немає ніяких сумнівів, що юний король прекрасно знав історію воєн, які вів його дід – Карл X у Східній Європі.

А дід у Східній Європі, в тому числі й в Україні, орієнтувався чудово. Варто згадати хоча б Секретний меморіал Карла X послам до Росії, датований 3 липня 1655 р., де намічалася лінія розмежування взаємних інтересів Швеції та Московії у Речі Посполитій, представлена чотирма основними варіантами. Згідно з першим варіантом, ця лінія проходила від Кам'янець (нині Кам'янець-Подільський) до Костянтинова (Старокостянтинів), потім – по річках Случ і Горинь до Городка, далі – через Слуцьке князівство на Борисів і Полоцьк. У двох наступних варіантах вона відсувалася на захід, аж до лінії Львів – Луцьк у четвертому варіанті³⁰.

Шведські інтереси у Східній Європі й Україні в тому числі доволі чітко означилися ще за часів короля Густава II Адольфа у другій половині 1620-х років³¹. «Шведський король Густав II Адольф... і його радник Аксель Оксеншерна розглядали Козацьку

державу як потенційного союзника у боротьбі за перевагу в Балтійському регіоні», – зазначає сучасний шведський історик³². Відтоді протягом багатьох років Україна перебувала в полі зору Швеції. «Місяць за місяцем, рік за роком, аж до великих змагань на початку вісімнадцятого століття, депеші від шведських дипломатів у різних спостережних пунктах Східної Європи несли безліч новин як про Мазепу зокрема, так і про непостійне політичне становище в Україні загалом. Аж ніяк не в незнане подався Карл XII, коли восени 1708 року в поході на Росію він зробив доленосний поворот на південь», – писав, базуючись на матеріалах шведських архівів, Богдан Кентржинський³³.

Як бачимо, про шведсько-український воєнно-політичний союз середини XVII ст. пам'ятав не тільки Мазепа, який кілька разів підкреслював, що, переходячи до шведів, він іде шляхом Богдана Хмельницького; про цей союз добре пам'ятали і в Швеції. Очевидно, що і союз Богдана Хмельницького з Карлом X, і союз Мазепи з Карлом XII являли собою суттєву загрозу Московії.

А події осені 1708 року розвивалися для Московії у небажаному напрямку. Сучасні провідні українські мазепознавці не сумніваються, що 29 – 30 жовтня 1708 року в Гірках було підписано шведсько-український союзницький договір. Валерій Шевчук, наприклад, посилаючись на публікацію копії чи витягу з нього в журналі «Стара Україна» (Львів, 1925 р.), зокрема, пише: «... Простір [українського] князівства не означено, але застережується, що завойовані козаками землі, як і «все те, що – як виявиться – належало колись українському народові, передається і задержиться в Українському князівстві», тобто Українське князівство тут бачиться на всьому етнічному просторі»³⁴. Реалізація такого договору означала для Московії втрату Гетьманщини і в перспективі – Слобожанщини. Укладення союзницького договору в Гірках вважає доведеним фактом і Сергій Павленко³⁵. Та й сам Мазепа запевняв стародубського полковника Скоропадського у листі від 30 жовтня в тому, що у Гірках Карл XII «нас утвердив і упевнив своїм ніколи не змінним королівським словом і даною на письмі асекурацією»³⁶.

Петро I прочитав цей лист, позаяк він був перехоплений росіянами. І, як контр-захід, з метою будь-що не допустити консолідації мазепинців, 7 листопада оголосив амністію всім, хто протягом місяця повернеться під його «високодержавну руку». Проте мазепинці не квапилися підпадати під амністію.

І тут на авансцені з'являється миргородський полковник Апостол. Т. Таїрова-Яковлева стверджує, що український полковник Данило Апостол навмисно їхав здаватися саме полковнику російському Григорію Волконському, а не новому гетьману Скоропадському чи, боронь Боже, Меншикову. Та ж сама дослідниця у попередньому абзаці фактично перекреслює своє твердження, наводячи уривок з листа князя Волконського до Меншикова, в якому зазначалося, що миргородський полковник приїхав у Сорочинці «по прибытии моему на другой день». При цьому зауважимо, що різниця між прибуттям у Сорочинці російських військ і миргородського полковника, радше за все, становила лічені години. Так, Т. Таїрова-Яковлева пише, що загін Волконського з'явився в Сорочинцях 20 листопада. У свою чергу авторитетний російський історик В. Артамонов появу Д. Апостола там же датує тим же 20 листопада!³⁷ Імовіріше за все, загін Волконського вступив у Сорочинці вдень, а миргородський полковник, не знаючи про це, приїхав туди в ніч проти 21-го, а вранці зустрівся з російським полковником, про що останній і повідомив куди слід. Та і як міг Данило Апостол, перебуваючи в дорозі десь між Ромнами, Гадячем і Лубнами, довідатись, що саме в Сорочинці напередодні прийде загін Волконського? У нього що, мобільний Інтернет був? І чому він їхав з важливим дорученням не до Петра I, якому це доручення адресувалося, а до свого маєтку?

На жаль, п. Таїрова-Яковлева недостатньо відповідально поставилася до слуханих зауважень Сергія Павленка щодо цього епізоду. А слід було б і взяти до уваги, зокрема, наведене чернігівським дослідником свідчення лубенського полковника Дмитра Зеленського про те, що він, отримавши «ведомость о смерти дочери своей (листопад 1708 р.), то просился у Мазепы для погребения оной в Лубны, в чем ему помагал миргороцкой полковник, по которому прошению отпущен он з дороги, как шли из Гадича в Ромны». От і все. І не треба винаходити велосипед, на якому мир-

городський полковник віз пропозиції Мазепи до власного маєтку, а не до російської ставки в Лебедині, що було б логічно! На неуважне прочитання Т. Таїровою-Яковлевою важливих свідчень лубенського полковника вказує хоча б те, що вона пише про імовірне бажання Данила Апостола «бути присутнім на похоронах *своєї* (курсив мій. – О. Д.) дочки», тоді, як ішлося про дочку Д. Зеленського.

Природно, що, потрапивши у халепу, Данило Апостол подбав про те, як із неї виплутатися. Зрозуміло, що він послався на амністію. Але для такої значної фігури, якою був у мазепинському русі миргородський полковник, цього, вочевидь, виявилось недостатньо. З 28 листопада, коли Апостола, нарешті, відправили до царської ставки, до 22 грудня миргородський полковник зникає з поля зору. І ось, 22 грудня «добре поінформований австрійський посол О. Плеєр передав таку цінну інформацію: цар обіцяв «Мазепі та його прихильникам амністію, якщо вони повернуться назад. Він шукав нагоди втекти від шведів, одного разу вже втік був від них на сім миль, але знову його спіймали й доставили під вартою...»³⁸. І треба ж такому трапитися, що лист канцлера Головкина, в якому йшлося про «здачу» Мазепою Карла XII московському царю, також датований тим самим 22 грудня! Немає майже ніяких сумнівів, що відповідний лист Д. Апостола, який ішов «у пакеті» з посланням Г. Головкина, хоча й не містить дати, був сфабрикований тоді ж. Ось він, блискучий зразок петровської дезінформації та пропаганди: створення фальшивок і моментальний «витік інформації»!

Справжню роль Данила Апостола в цій комбінації ми не з'ясуємо ніколи. Можливо, намагаючись «набити собі ціну», миргородський полковник сам вигадав «секретне доручення Мазепи». Не виключено, що ідею йому підказали. Так або інакше, він змушений був узяти участь у цій не зовсім чистій грі. Адже в Сорочинцях у становищі заручників залишалася його численна родина. Як би там не було, але в цій брудній партії миргородський полковник робить 1 січня блискавичний хід... Борисенком! Так, досвідчений вояк начебто посилав в стан ворога не знайомого Мазепі козака, не маючи жодних підстав для сумнівів, що гетьман неодмінно сприйме того як провокатора і тут же віддасть під варту. Радше за все, полковник, у присутності кого слід справді послав кудись якогось козака. А коли той повернувся нізвідки, послав його ще далі, – буцімто, до Меншикова, а насправді світ за очі, давши при цьому пару копійчин і пораду непомітно розчинитися десь подалі від місця подій. І Борисенко дематеріалізувався. Але залишився лист Д. Апостола до Г. Головкина. Т. Таїрова-Яковлева сама доторкалася до нього у м'якеньких архівних рукавичках. Ось він, доказ лояльності миргородського полковника царю Петру!

А тепер ще раз придивимося до дат. Згідно з документами, наведеними Т. Таїровою-Яковлевою, принаймні з 5 грудня Мазепу тримали під арештом у шведському таборі. Сама дослідниця пише, що з другої половини грудня над гетьманом було встановлено суворий контроль. Судячи зі свідчень очевидців, ситуація не змінилася і у січні 1709 року. А тепер спробуємо відповісти на таке запитання: на що сподівалися Головкин і Апостол, надсилаючи листи від 22 грудня і 1 січня Мазепі, який, по суті, перебував під вартою? На те, що листи неодмінно перехоплять? І тоді Карл XII сам розбереться зі «зрадником»? Уже й пропагандистське забезпечення було проведено у вигляді «злиття» австрійському послу «дези» про спробу втечі Мазепи. Та щось завадило здійсненню цього плану. Може, хід Борисенком миргородського полковника?

Варто зазначити, що такий тонкий знавець того періоду, як Борис Крупницький, до речі, автор єдиної на сьогодні біографії Данила Апостола, називає цей епізод «найбільш неясною сторінкою в житті Апостола», а саму справу – «досить сумнівною». Не вірить визначний історик і надії гетьмана на прощення Петра I: «тяжко повірити, що така розумна людина як Мазепа могла сподіватися повного вибачення від царя після всього, що сталося»³⁹.

А Т. Таїрова-Яковлева, відстоюючи тезу про те, що Мазепа не був «патологічним зрадником», визнаючи цей епізод достовірним, по суті, перекреслює свою власну тезу і представляє Мазепу зрадником не тільки свого народу, але й самого себе. При цьому авторка суперечить своїй власній тезі, сформульованій у вступі: «Мазепа мав те, що не часто спостерігаємо у політиків: власні принципи, прекрасні мрії та ідеали.

Саме вони, в результаті, штовхнули його на трагічний і крайньо ризикований вчинок – перехід на бік шведів»⁴⁰. Що ж штовхнуло старого гетьмана у зворотному напрямку? Відмова від тих самих принципів та ідеалів? Прикро, що петербурзька дослідниця поставила перед читачами таке запитання, адже у неї в руках були промовисті докази фальшування даних листів, можливість ретельно проаналізувати факти й події, ще й доброзичлива підказка українських колег, щоб адекватно трактувати той заплутаний і спірний епізод.

На ще одну слушну пораду українського рецензента, доктора історичних наук Тараса Чухліба, Тетяна Таїрова-Яковлева відреагувала якимось дивно. У російському виданні авторка стверджувала, що «в 1701 році, йдучи походом на Псков, запорожці просувалися так повільно й ліниво, що дорогою пограбували жителів України й Росії аж до Смоленська, так і не діставшись до фронту бойових дій» (с.126). «Таке узагальнення вимагає документального підтвердження й вагомих доказів», – зауважив український учений⁴¹. І ось в українському виданні (С.97) з'являється посилання: «Листи Мазепи. Т.1. №214. С. 446, 447» (С.316). Відкриваємо вказане видання на зазначеній сторінці. Так, там насправді вміщено документ під №214 – лист Мазепи «До Війська Запорозького Низового. Про надання запорожцям човнів, сприяння будівництву церкви на Січі, можливість укладення царями миру з ханом та про вичаду Батурина канцеляриста Петра Іваненка». Датований лист 25 квітня 1691р.⁴². Ні про які походи 1701 року в ньому, природно, не йдеться. Не згадуються ані Псков, ані Смоленськ. Та й взагалі, український історик В'ячеслав Станіславський упорядкував поки що тільки два томи «Листів Івана Мазепи». В останньому, другому, переписка гетьмана доведена до 31 грудня 1700 року⁴³. Листи за 1701 рік ще не опубліковані. Прикрість якась, та й годі. Що ж, будемо сподіватися, що в наступних своїх працях Т. Г. Таїрова-Яковлева буде уважніше ставитися до зауважень українських колег.

То що ж будував гетьман Мазепа?

Знявши в українському варіанті книги вступ до російського видання, Тетяна Таїрова-Яковлева відмовилася від декларування центральної ідеї своєї праці. «Головна теза даної монографії (вона, імовірно, здивує багатьох непосвячених і дуже засмутить псевдопатріотів обох напрямів): Іван Мазепа зробив видатний внесок у створення Російської імперії»⁴⁴. В українському, більш «академічному», за оцінкою авторки, виданні, ця думка залишилася у такому вигляді: «Події у Гетьманщині розгорталися на тлі глибоких змін, що відбувалися в Росії під впливом реформ Петра. Творилася імперія. Мазепа та його оточення були активно й успішно втягнуті в цей процес. Спочатку – з ентузіазмом і надією, згодом – за інерцією і врешті – поставши перед жахливим вибором»⁴⁵. Залишилося в українському варіанті й таке твердження: «Факти вперто свідчать про те, що тривалий час Мазепа тісно пов'язував власне майбутнє і майбутнє своєї вітчизни з Петром та його ідеями перетворень»⁴⁶.

Усе, що не вписувалося в цю схему, залишалося поза увагою дослідниці. Так, розглядаючи так звані Московські статті, тобто угоду гетьмана з Петром, укладену восени 1689 року (введення в науковий обіг цього надзвичайно цікавого документа – велика заслуга Т. Таїрової-Яковлевої), дослідниця докладно коментує такі положення угоди: 1) проблема покозачення селян; 2) пункт про те, щоб будь-які земельні дарування в Україні були виключно прерогативою гетьмана; 3) питання оренди.

Але з її поля зору випали дві вельми характерні статті – 11-а й 12-а.

В 11-ій гетьман висловлює побажання: «В охотных полках конных и пеших людей в розписи умалилося, і чтоб Их Царское Величество указали те полки новыми людьми доповнить». Це побажання було задоволено повністю: «Великие Государи Их Царское Величество указали ему, гетману, в те охотные полки людей дополнить, а сколько числом і о том учинить ему по своему рассмотрению, только того смотреть і беречь накрепко, чтоб от того малоросійских городов жителем в зборе денежной казны и хлебных запасов на дачу тем охотным полкам не было тягости і болших убытков»⁴⁷. Отже, «під крилом» Московського царства Мазепа отримав змогу будувати українське регулярне військо «на власний розсуд», що неодмінно сприяло б зміцненню

геополітичних підвалин майбутньої української незалежної держави. Щоправда, він не скористався повною мірою цим дозволом.

У статті 12 йшлося про те, «Чтоб указали Великие Государи Их Царское Величество Новогородицкой город доволно ратными людми із женами населить, при которых бы ратных людех із малоросійских городов жители зело охотнее на слободе селитися і разселятися». У такий спосіб гетьман намагався залюднити південні рубежі України (сучасна Дніпропетровщина) українським населенням. На це він також отримав дозвіл: «Да хоча бы гетман, служба Их Царскому Величеству, радение свое показал, чтобы малоросійских городов жителей указное число тысячу семей поселить около того города і о том бы он розослал по городам листы свои, чтоб охочие люди шли туды на житье без опасения»⁴⁸.

У цих двох статтях неважко побачити, що гетьман творив підвалини своєї власної держави. По-перше, він добився дозволу на створення регулярної армії – невід'ємного атрибуту незалежної держави; по-друге, прагнув забезпечити геополітичний простір, необхідний для функціонування повноцінного суверенного державного організму.

Побудові геополітичної бази незалежної держави була підпорядкована і його політика щодо Правобережжя. На початку п'ятого розділу своєї монографії Т. Таїрова-Яковлева робить абсолютно правильну посилку: «Ставлення до Правобережжя і боротьба за нього були одними з ключових моментів політики Мазепи, як внутрішньої, так і зовнішньої. Не менш важливе це питання і для аналізу відносин Українського гетьманства з Російською імперією та причин конфлікту, що стався в 1708 році»⁴⁹.

При цьому петербурзька вчена справедливо зауважує, що питання про політику Івана Мазепи щодо Правобережної України залишається маловивченим. «Варто зауважити, що за минулі десятиліття вивчення цього питання практично не просунулося вперед»⁵⁰.

Утім, деякі зрушення все ж таки сталися. В першу чергу слід відзначити фрагмент передмови до частини II «Універсалів Івана Мазепи (1687 – 1709)» його упорядників – Івана Бутича і В'ячеслава Ринсевича. Так, історики-архівісти чітко зазначили: «До честі Мазепи він, так само, як і попередники, переймаючись *національними інтересами* (курсив мій. – О. Д.), наскільки було можливо, саботував всупереч Москві болісні для Гетьманщини норми договору (Вічного миру 1686 р. між Польщею і Московським царством. – О. Д.). Гетьман намагався поступово взяти під свій контроль правобережну смугу землі вздовж Дніпра, починаючи від Придніпровського Полісся та закінчуючи кордонами Запоріжжя»⁵¹.

І. Бутич і В. Ринсевич чітко зазначили, що повзуча експансія Мазепи на Правобережжя починається буквально з перших днів його гетьманства. Так, уже 17 вересня 1687 р. він видає універсал про «підтвердження дозволу київського митрополита Гедеона Святополка Четвертинського Київському Кирилівському Святотроїцькому монастирю зайняти Ржищевський монастир, з наданням йому села Ячники та давніх земель Ржищевського монастиря»⁵². До того ж в універсалі було зазначено, що ці землі належать до лівобережного Переяславського полку! Але ж, згідно зі статтею VII Вічного миру, землі на правому березі Дніпра між Стайками і Тясмином по лінії Ржищів – Терехтемирів – Канів – Мошни – Сокольне – Черкаси – Боровиця – Бужин – Воронків – Крилов – Чигирин перетворювалися на незаселену нейтральну смугу і аж ніяк не могли належати до Переяславського полку.

Далі вчені наводять цілу низку подібних універсалів і констатують, що на початку XVIII ст. відбувається тотальне освоєння Канівщини, про що промовисто свідчить універсал Мазепи від 10 грудня 1701 р. про підтвердження Переяславській єпископії наданих маєтностей (усього на 28 сіл, слобід і хуторів, що були вже тут засновані або відновлені)⁵³.

Наступний етап, на думку істориків-архівістів, розпочинається 1704 року, коли Мазепа на чолі 40-тисячного українського війська опинився на Правобережжі: «від «прихоплення» шматків придніпровської території, що мала залишатися незаселеною, до поширення території Гетьманщини далеко вглиб Правобережжя»⁵⁴.

«Загалом можна стверджувати, що до кінця свого правління Мазепа успішно

здійснював реколонізацію правобережних земель, завершивши її у 1707 р. реорганізацією козацьких полків Правобережжя, як полків єдиної Гетьманщини», – підбивають підсумки своїм дослідженням І. Бутич і В. Риневич⁵⁵.

Вагомий внесок у дослідження проблеми Правобережжя зробив В. Станіславський. У вступній частині до другого тому «Листів Івана Мазепи», яка, по суті, являє собою книгу в книзі (252 сторінки), є окремий підрозділ «Українсько-польське суперництво за правобережне Подніпров'я», в якому історик робить дуже важливі висновки й зауваження. «Вважаємо, що у прагненні повернути під свою владу правобережне Подніпров'я І. Мазепа став продовжувачем справи попередника на гетьманській посаді (І. Самойловича. – **О. Д.**). Він виступав проти поширення польської влади на ці землі, думав про можливість нової війни з Річчю Посполитою з метою поширення своєї влади на українські терени на захід від Дніпра. У будь-якому разі правобережні подніпровські землі мали надзвичайно важливе значення для *Української держави* (курсив мій. – **О. Д.**), – наголошує історик⁵⁶.

Ще один важливий висновок В. Станіславського полягає в тому, що від самого початку Північної війни 1700 – 1721 рр. Правобережне Подніпров'я було для Москви «другорядним, порівнюючи з її власними політичними цілями». Цей висновок учений зробив на основі аналізу інструкції, що її отримав російський дипломат Василь Посніков, котрий вирушав до Польщі, і яка датувалася груднем 1700 року. «Дипломат мав докласти зусиль для того, аби схилити Річ Посполиту до союзу з Російською державою проти Швеції. В обмін на допомогу польських і литовських військ цар був готовий віддати українські землі, які за «Вічним миром» залишалися незаселеними – від містечка Стайок до річки Тясмина... У випадку ж непоступливості сейму, В. Посніков був уповноважений іти і на подальші поступки: погодитися на заснування Річчю Посполитою на Правобережному Подніпров'ї своїх населених пунктів, у тому числі й «городових фортець», – описує зміст інструкції В. Станіславський. «Як бачимо, в ім'я своїх балтійських планів цар був готовий пожертвувати інтересами Війська Запорозького», – підкреслює історик⁵⁷.

Таким робом, у цих невеличких, проте дуже змістовних працях, що базуються на величезній кількості документальних матеріалів, – універсалах і листах Мазепи – окреслені основні моменти його політики щодо Правобережжя. Насамперед, їй була притаманна наступність: вихопивши булаву з рук Самойловича, Мазепа успадкував разом з нею й устремління свого попередника на правий берег Дніпра. І продовжив він українську експансію з перших днів перебування при владі. При цьому Іван Степанович постійно посилював тиск у цьому напрямі: від «тихої», «повзучої» експансії – до встановлення контролю над раніше незаселеними землями, і далі – до поширення Гетьманщини вглиб території, що належала Польщі. Українські історики встановили, що Правобережжя було з перших місяців Північної війни розмінною монетою Москви у торгах з Річчю Посполитою, тоді як Мазепа керувався національними інтересами свого народу і української держави.

На жаль, Т. Таїрова-Яковлева якось не помітила цих праць. У результаті у неї явно недостатньо відображена головна риса політики Мазепи щодо Правобережної України – постійна, з кожним роком наростаюча експансія. Дослідниця починає відстежувати політико-економічний натиск Мазепи з грудня 1706 року, коли він обдарував селами Яхни і Микитинці в Корсунському повіті компанійського полковника Танського⁵⁸. Насправді ж цей процес розпочався за кілька років до того.

Висвітлюючи дипломатичну, політичну і збройну боротьбу за Правобережжя, Тетяна Геннадіївна не робить ніякої різниці у підходах до цієї боротьби Мазепи й Петра І. Якщо український гетьман виборював свою рідну землю, то московський цар розглядав Правобережжя як приз для польського короля Августа II в нагороду за союзництво. В результаті, первинна правильна посилка дослідниці про те, що Правобережжя стало однією з причин конфлікту між Петром і Мазепою в 1708 році, не була підкріплена належними фактами й висновками і повисла у повітрі.

Оминаючи в своїй новій книзі державотворчі зусилля Мазепи, Т. Таїрова-Яковлева певною мірою заперечує саму себе. Так, у згаданій вище біографії гетьмана вона за-

значала: «Приписуючи Мазепі різноманітні фантастичні плани, історики залишають поза увагою реальний факт: насправді він просто будував свою Гетьманщину. Таку, яку він собі уявляв, будучи освіченою й передовою людиною свого часу: просвічену, економічно процвітаючу, без внутрішніх смут і конфліктів»⁵⁹.

Згідно з логікою петербурзької вченої та квітуча Гетьманщина мала стати невід'ємною складовою Російської імперії. Та є всі підстави думати, що Мазепа міркував дещо інакше. Він не міг не усвідомлювати, що в разі успіху його зусиль по об'єднанню всіх етнічних українських земель в єдине ціле, територія омріяної ним держави могла сягнути близько 400 тисяч квадратних кілометрів. За кількістю населення Україна на початку XVIII ст. не поступалася сусідам. Точні дані щодо українського населення маємо за 1719 рік. Тоді в Лівобережній Україні українців жило 1755,4 тис. чол., Правобережній — 2138 тис. чол.⁶⁰. Загальну кількість етнічних українців дослідник українського етносу XVIII – XX ст. В. О. Романцов визначав у майже 5740 тисяч. У той же час «Населення, розкидане по величезному простору Росії, становило наприкінці XVII століття всього лише 5,6 млн. чоловік», – пише доктор історичних наук, професор Євген Анісімов⁶¹. Щодо Польщі, то маємо дані на середину XVII століття: тоді населення країни становило 7 млн. чоловік⁶², з яких близько двох мільйонів були українці. А тепер додамо до цих чинників «економічний бум» України тих часів, який констатує Т. Таїрова-Яковлева⁶³. В результаті отримуємо картину самодостатнього державного організму, який за усіма геополітичними критеріями (територія, населення, економіка) мав усі підстави для повноцінного функціонування.

Хоча Мазепа й не знав категорій геополітики, він свідомо будував незалежну українську державу, активізуючи всі геополітичні чинники її існування. Зручніше за все робити це йому було «під крилом» Московського царства. Тому він і не думав ні про яке повстання: з часом, досягнувши могутності своєї країни, він зміг би говорити на рівних із потужними сусідами, позаяк розбудована ним Україна ставала би повноважним суб'єктом міжнародних відносин.

Стратегічний задум старого мудрого гетьмана краще за інших зрозумів галицький український політик і публіцист початку XX ст. В'ячеслав Будзинівський. «Він бунту не робив з двох причин. Перше тому, бо знав, що ще не сила України виграти бунт, а друге, що цар ще потребував козаків і тому свої «реформи» на Україні відкладав на пізніше. Мазепа старався використати сей час на се, аби скріпити сили України так, щоби в хвили, коли вже доконче треба буде зірвати з Москвою, Україна могла виграти справу. Тому то Мазепа насамперед очистив всю старшину козацьку від усяких москвофілів-зрадників. Мазепа кольонізував пустарі України, щоби край мав густіше населене, більше рук до плуга і більше рук до шаблі. Мазепа будував фортеці, ніби для царя, але властиво для себе. Він виливав гармати і збирав гроші, без котрих ніяка війна неможлива. Він старався придбати конечних для кожної держави обрзованих людей, тому засновував школи, та висилав багато досвідних молодців до заграничних шкіл», – писав В. Будзинівський⁶⁴.

Якби Т. Таїрова-Яковлева поглянула на предмет свого дослідження під таким кутом зору, ми мали би зовсім іншу книгу.

Чекаємо на нову книжку!

Досі ми вели розмову про вади монографії Т. Таїрової-Яковлевої. Так, у великому за обсягом, задумом і результатами дослідженні вади неминучі. Та хотілося би відзначити безумовні досягнення неординарного історика, її вагомий внесок у науку.

Найкращий розділ її твору це – «Реформи 1707 року». Він написаний просто блискуче, на одному подиху і дає вичерпну відповідь на запитання, чому Мазепа покинув Петра I і перейшов до шведів. Та тому, що реформи російського царя були несумісні з державотворчими задумами старого гетьмана. Тому, що Петро I порушував усі основоположні статті російсько-українських угод. Після обґрунтованих і переконливих аргументів п. Таїрової-Яковлевої це питання можна вважати закритим.

Прекрасно написаний і розділ «Іван Мазепа і «птенцы гнезда Петрова». У ньому,

зокрема, дослідниця розвінчує міф про заздрість Мазепи до Бориса Шереметєва, закладений ще Д. Бантиш-Каменським. Насправді, видатний російський полководець і український гетьман були в приятельських стосунках.

Дуже цікаві дані наведені щодо Меншикова. Розповідаючи про те, як 1700 року Петро I надав своєму улюбленцю повну монополію на всі піломатеріали для Москви, дослідниця дивується: «Цікаво, які заслуги поручика (тобто Меншикова. – **О. Д.**) Петро уже тоді вважав гідними такої щедрої нагороди?»⁶⁵.

Не як підказку, а радше як інформацію для роздумів, подаю пару фрагментів з книжки «Петр Великий» блискучого французького публіциста, вірменина за походженням (народився у Москві), Анрі Труайя. Отже:

«Однією з довірених осіб Петра був Олександр Меншиков, старий приятель-кондитер, який жодного разу в житті не відкрив книги, але, одягнений в уніформу Преображенського полку, мав приголомшливу поставу! Меншиков, виходець із дна суспільства, мав живий розум, надмірні амбіції, схильність до розкоші й сліпу відданість своєму благодійникові. Ходили чутки, що він був фаворитом Петра й що, полюбляючи жінок, цар не гидував при нагоді й своїм табором»⁶⁶. І ще: «Меншиков не відмовився від Марти (згодом – дружина Петра I – Катерина I. – **О. Д.**), поступившись нею Його Величності. Монарх і його фаворит полюбляли ділити жінок і потім порівнювати свої відчуття. У їхньому бродячому гінекеї фігурують багато постійних осіб»⁶⁷. Можливо, це були лише чутки й плітки. Але Мазепа їх чув. І робив висновки.

Дуже добре написаний і розділ «Хворий старий». Т. Таїрова-Яковлева переконливо довела, що в кінці життя І. Мазепа справді був хворою людиною. Може, це, серед інших причин, завадило йому реалізувати державотворчі задуми.

Як би там не було, монографія Т. Г. Таїрової-Яковлевої стала справжньою подією в історичному житті як Росії, так і України. Якби це було не так, то не стали би новоявлені «шукачі правди», такі собі полтавські «історики-публіцисти» Юрій Погода і Віктор Шестаков збирати весь бруд, написаний про Мазепу з пропагандистської подачі Петра I, і видавати книгу «Соборное мнение о Мазепе». «Можна сказати, це (видання рецензованої монографії Т. Таїрової-Яковлевої. – **О. Д.**) стало останньою точкою кипіння полтавських істориків Погоди й Шестакова, які вирішили дати слово авторитетам минулого», – захлинається в захопленні архіпатріотичний Інтернет-сайт під характерною назвою «Одна Родина»⁶⁸. Подивився і я зміст того творіння. І побачив, що полтавські ентузіасти не оминули жодного історико-літературного смітника у своїх пошуках. Зокрема, як козирний туз, висмикнули зі своєї крапленої колоди відповідне творіння Феофана Прокоповича. А знали ж вони, не могли не знати! – що той холуй Петра I писав за кілька років до того про Мазепу, як він плазував перед гетьманом!

Що ж, тим більше ми будемо чекати на нові книжки п. Таїрової-Яковлевої. Творчої вам наснаги, Тетяно Геннадіївно!

* * *

Насамкінець кілька слів про головну концепцію Т. Таїрової-Яковлевої. Петербурзька вчена у намаганні «об'єктивно» оцінювати дії Мазепи визнає, що «зраді» Мазепи передували численні зради України Росією. При цьому точку відліку розподілу України між Московією і Польщею вона визначає 1667 роком, коли було укладено Андрусівське перемир'я⁶⁹. Та в даному випадку дослідниця забуває про початок цього процесу – Віленське перемир'я 1656 року. Пояснюючи свою позицію щодо України та українців, царські послани тоді переконували польських мирових уповноважених у такий спосіб: «Козаків самі в послуху не вдержите, а тоді буде і нам і вам тяжче... Ці люди (козаки), як дикі звірі: треба їх наперед обласкати, а потім уживати. Коли вони зрозуміють, що ви їх хочете мати, не будуть ані вашими, ані нашими» (цитується за працею В'ячеслава Липинського «Україна на переломі»)⁷⁰.

Таким чином, роблячи деякі поступки сучасним українським прихильникам гетьмана Мазепи, російська вчена намагається під виглядом об'єктивності довести свою головну тезу про плідність співпраці українців і росіян у побудові Російської

імперії. Що ж, прийом не новий: «обласкати» непокірних хохлів перед «ужитком». Проте Іван Мазепа будував аж ніяк не Російську імперію, а незалежну Українську державу. І мислив він її як суб'єкт міжнародних відносин, потуга якого спиралася би на найважливіші геополітичні фактори.

1. Обсуждение монографии Т. Г. Таировой-Яковлевой «Иван Мазепа и Российская империя. История «предательства». Москва: Центрполиграф, 2011. 525 с. // *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*. – СПб. – 2011. – № 2 (10). Июль–Декабрь. – С.121.
2. Див.: Кентржинський Б. Мазепа. К.: Темпора, 2013. – С.112, 111.
3. Каманин И. Мазепа и его «прекрасная Елена». Киевская старина. – 1886. – Ноябрь. – С.526.
4. Таїрова-Яковлева Т. Іван Мазепа і Російська імперія. Історія «зради». – К.: Кліо, 2013. – С.6.
5. Таїрова-Яковлева Т. Мазепа. М.: Молодая гвардия, 2007. – С.124 – 144.
6. Шевчук В. Просвічений володар. К.: Либідь, 2006. – С.171 – 194.
7. Каллімах Філіпп (Buonacorsi Callimaco; 1437 – 1496) – італійський дипломат і публіцист. У результаті змови проти папи Павла II змушений був бігти в Польщу, де користувався прихильністю королів Казимира і Яна Альберта, але викликав ненависть дворянства, що обвинувачувало його у підбурюванні королів до абсолютизму.
8. Брюкнер А. Славянские народы (Польша) / Всемирная история. Т.3. – Ч.I. – СПб, 1911. – С.414.
9. Poland. (2012). *Encyclopædia Britannica. Encyclopædia Britannica Ultimate Reference Suite*. Chicago: Encyclopædia Britannica.
10. Павленко С. Таїрова-Яковлева Т. Іван Мазепа і Російська імперія. Історія «предательства». – М.: Издательство Центрполиграф, 2011. – 525 с. // Сіверянський літопис. – 2011. – №3. – С.114 – 120.
11. Таїрова-Яковлева Т. Іван Мазепа і Російська імперія. Історія «зради». – К.: Кліо, 2013. – С.5, 295.
12. Окиншевич Л. Значне військове товариство в Україні – Гетьманщині XVII–XVIII ст. // *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. – Т. 157. – Мюнхен, «Заграва», 1948. – С.179; Кривошея В.В. Козацька еліта Гетьманщини. К., 2008. – С.250.
13. Таїрова-Яковлева Т. Іван Мазепа і Російська імперія. Історія «зради». – К.: Кліо, 2013. – С.286.
14. Бантыш-Каменский Д. История Малой России со времен присоединения оной к Российскому государству. Часть четвертая. М.: Типография Семена Селивановского, 1822. – С172 – 174; 9 – 10.
15. Бантыш-Каменский Д. Жизнь Мазепы. М.: В Типографии Августа Семена, 1834. – С.70.
16. Таїрова-Яковлева Т. Іван Мазепа і Російська імперія. Історія «зради». – К.: Кліо, 2013. – С.287.
17. Там само.
18. Там само. – С.286.
19. Кривошея В. В. – Вказана праця. – С.265.
20. Див.: Кривошея В. В., Кривошея І. І., Кривошея О. В. Неурядова старшина Гетьманщини. К.: «Стилос», 2009. – 432 с.
21. Кентржинський Богдан. – Вказана праця. – С.305.
22. Таїрова-Яковлева Т. Іван Мазепа і Російська імперія. Історія «зради». – К.: Кліо, 2013. – С.283.
23. Крман Даніел. Подорожній щоденник. К.: Просвіта; Вид-во ім. Олени Теліги, 1999. – С.37.
24. *Diarium aus der Schwedisch. Arme in Severien, 1708*. – Uppsala universitetsbibliotek. – Handskriftsenheten, 55. – Palmskiöldiske Samlingen af Handskrefne och Tryckte Handlingar. – Pärn 55. – Dokument 34. – S. 221, i tysk. – Uppsala, Sverige.

25. Кентржинський Б. – Вказана праця. – С.286.
26. Там само.
27. Єнсен Альфред. Мазепа. Історичні картини. К.: Український письменник, 1992. – С.120.
28. Лист Жана Балюза про Мазепу / Іван Мазепа. К.: Веселка, 1992. – С.77.
29. Красиков В. А. Неизвестная война Петра Великого. СПб.: Нева, 2005. – С.180.
30. Secret memorial för Kongl. Maj-ts fullmäktige Sändningebud till Tzaaren och Storfursten i Russland. Uppsala universitetsbibliotek, Handskriftsenheten, 438. – Nordiska Samlingen (Nordin), pärm 438. – Dokument 13-a. – S.139. – Uppsala, Sverige.
31. Детальніше див.: Дубина О. Геополітичні підвалини утворення шведсько-українського союзу в середині XVII ст. // Сіверянський літопис. 2012. – №5 – 6. – С.96 – 115.
32. Gerner Kristian. Ukraine and Sweden: constructing a shared history// Іван Мазепа і його доба. Історія, культура, національна пам'ять. Матеріали міжнародної наукової конференції. – К., 2008. – С.44 – 45.
33. Кентржинський Богдан. – Вказана праця. – С.12.
34. Шевчук В. Вказана праця. – С.148 – 149.
35. Павленко С. Угоди І. Мазепи зі С. Лещинським та Карлом XII: до питання творення історичних фальсифікацій // Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха. Зб. наук. праць. НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2008. – С.179.
36. Лист І. Мазепи стародубському полковнику Іванові Скоропадському про причини переходу до шведського короля // Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упоряд.: С. О. Павленко. – К.: Києво-Могилянська академія, 2007. – Док. №288. – С.249.
37. Артамонов В. А. Вторжение шведской армии на Гетманщину в 1708 г. и Мазепа / Артамонов В. А., Кочегаров К. А., Курукин И. В. Вторжение шведской армии на Гетманщину в 1708 г. СПб.: Институт Российской истории, 2008. – С.95.
38. Таїрова-Яковлева Т. Іван Мазепа і Російська імперія. Історія «зради». – К.: Кліо, 2013. – С.288.
39. Крупницький Б. Гетьман Данило Апостол і його доба. Авгсбург: Накладом Товариства Прихильників УВАН, 1948. – С.11 – 12.
40. Таїрова-Яковлева Т. Іван Мазепа і Російська імперія. Історія «зради». – К.: Кліо, 2013. – С.6.
41. Чухліб Т. В. Таїрова-Яковлева Т. Г. Іван Мазепа й Російська імперія. Історія «зради». – Москва: Центрполиграф, 2011. – 525 с. // Український історичний журнал. – 2011. – №5. – С.194.
42. Листи Івана Мазепи. Т.1. 1687 – 1691. Упорядник та автор передмови В'ячеслав Станіславський. К.: 2002. – С.445 – 448.
43. Листи Івана Мазепи. Т.2. 1691 – 1700. Упорядник та автор передмови В'ячеслав Станіславський. К.: 2010. – С.701.
44. Таїрова-Яковлева Т. Іван Мазепа и Российская империя. История «предательства». – М.: Издательство Центрполиграф, 2011. – С.11.
45. Таїрова-Яковлева Т. Іван Мазепа і Російська імперія. Історія «зради». – К.: Кліо, 2013. – С.6.
46. Там само. – С.198.
47. Там само. – С.379.
48. Там само.
49. Там само. – С.117.
50. Там само.
51. Універсали Івана Мазепи (1687 – 1709). Ч.ІІ. – Київ – Львів, 2006. – С.36.
52. Там само. – Док. №11. – С.56.
53. Там само. – С.37 – 38; Док. №247. – С.284 – 287.
54. Там само. – С.39.
55. Там само. – С.40.

56. Листи Івана Мазепи. Т.2. 1691 – 1700. Упорядник та автор передмови В'ячеслав Станіславський. К.: 2010. – С.123.
57. Там само. – С.136.
58. Таїрова-Яковлева Т. Іван Мазепа і Російська імперія. Історія «зради». – К.: Кліо, 2013. – С.139.
59. Таїрова-Яковлева Т. Мазепа. – М., 2007. – С.128 – 129.
60. Романцов В. О. Український етнос: на одвічних землях та за їхніми межами (XVIII–XX століття). – К., 1998. – С.. – С.43.
61. Анисимов Е. В. Императорская Россия. – СПб, 2008. – С.10.
62. Poland. (2012). Encyclopædia Britannica. Encyclopædia Britannica Ultimate Reference Suite. Chicago: Encyclopædia Britannica.
63. Таїрова-Яковлева. Іван Мазепа і Російська імперія. Історія «зради». – К.: Кліо, 2013. – С.172.
64. Будзиновський В. Гетьман Мазепа. Jersey City: З друкарні «Свобода», 1909. – С.54 – 55.
65. Таїрова-Яковлева Т. Іван Мазепа і Російська імперія. Історія «зради». – К.: Кліо, 2013. – С.213.
66. Труайя Анри. Петр Великий. М.: ЭКСМО, 2006. – С.89.
67. Там само. – С.189.
68. <http://odnarodyna.com.ua/content/strup-i-stud-tvoy-malaya-rossie-izmena-mazepina>
69. Таїрова-Яковлева Т. Іван Мазепа і Російська імперія. Історія «зради». – К.: Кліо, 2013. – С.118.
70. Липинський В. Україна на переломі. 1657 – 1659. Відень: 1920. – С.40.

